

The Prague Spring and the 1968 Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia in an international context

Autoři esejí:

Rick Fawn, Andrea Petö, Zuzana Poláčková, Michal Vít

Christian Kvorning Lassen: Předmluva

V jádru velkých příběhů a zásadních událostí – lhostejno, zda osobních, národních či globálních – se často skrývá téma boje s nepřízní osudu a neztrácení naděje. Není náhodou, že konec druhé světové války a zejména studené války doprovázely proklamace o „konci historie“ a víra v utopistickou představu, že naděje po zdánlivě nekonečném zápasu definitivně zvítězila.

Je proto snadné, ba dokonce lidské, nahlížet na události v Československu v srpnu 1968 jako na jedno z dočasných klopýtnutí v rámci jinak nezastavitelného vítězného postupu svobody, demokracie a s nimi související naděje.

Z hlediska tehdejší naděje však srpnová invaze přinesla definitivní konec. Československá populace mohla jen bezmocně přihlížet, jak tanky drtí nejen dlažbu na Václavském náměstí, ale také veškeré snahy o získání svobody a nezávislosti, jsouce vyslány velmocí, která považovala lidská práva, svobodu a demokracii za své úhlavní nepřátele. Několik generací bylo rázem odsouzeno žít pod cizím jhem a bez vyhlídky na změnu. Děti se rodily do světa, kde namísto nedotknutelných lidských práv platilo pouze právo silnějšího. Trvalo více než dvacet let, než

sametová revoluce na tomtéž náměstí opět vykřesala plamen naděje.

Od té doby se mnohé změnilo. Česká republika se stala nezávislou zemí, dosáhla dosud nevídané úrovně svobody a prosperity a vyvinula se v plnohodnotné demokratické zřízení a platného člena mezinárodního společenství. Je proto nepřekvapivé, ba dokonce lidské, že se trauma ze srpna 1968 pomalu odsouvá do nejzazších koutů naší kolektivní paměti a jeho zásadní význam a související ponaučení pomalu, ale jistě schází ze společné mysli.

Od srpnových událostí uplynulo padesát let a mezinárodní světový řád, jehož je nyní Česká republika součástí, znovu čelí nebezpečí ze strany vnějších protivníků, ale také hrozbám přicházejícím zevnitř. Řada evropských zemí, zejména těch postkomunistických, se odvrací od těžce vydobytých hodnot liberální demokracie a přiklání se zpět k autoritářství, proti kterému tak statečně a obdivuhodně bojovaly předchozí generace.

Vzhledem ke kulturním, společenským a politickým turbulencím, které dnes zmítají Evropou, se odkaz Pražského jara společně se svým širším evropským historickým kontextem včetně kulturních, intelektuálních, společenských a politických sil, jež mu daly vzniknout, stává opět velmi živým. Bylo by velkou chybou pohlížet na Pražské jaro jako na izolovaný a lokální fenomén, zejména v kontextu současného společenského vývoje. Toto byl jeden

z klíčových cílů našeho projektu, který přinesl sérii konferencí za účasti expertů pocházejících z různých oborů a evropských zemí a také čtyři eseje z pera uznávaných autorit z oborů politologie a historie, jež by se měly stát povinnou četbou pro každého, kdo se zajímá o československé dějiny či o širší téma transformativních reformistických hnutí.

Soudíme, že je nejvyšší čas se vrátit k odkazu srpna 1968 a znovu objevit cenné historické lekce, jež se v něm skrývají. Doufáme proto, že čtyři texty vzniklé v rámci našeho projektu budou inspirovat k zamyšlení nejen nad srpnovými událostmi, ale také nad naší společnou budoucností, a přispějí k tomu, že plamen naděje, zažehnutý po desetiletích útlaku a utrpení, nepřestane zářit nad Českou republikou ani nad jejím okolím.

Rick Fawn: Jak události roku 1968 ovlivnily regionální a evropskou spolupráci po roce 1989?

Chceme-li vyjádřit úctu odvaze, kterou představují reformy pražského jara, a připomenout si jejich tragický konec po vojenském zásahu roku 1968, rozpoutá možná dvojí pohled na jejich důsledek na regionální spolupráci po roce 1989 vlnu nesouhlasu. Cílem této práce není jakkoli zpochybnit důležitost událostí roku 1968 v československé, evropské a světové historii. Aby však bylo možné zodpovědět výše položenou otázku, jsem toho názoru, že vliv roku 1968 na regionální spolupráci po roce 1989 se dostavil se zpožděním a působil nepřímo.

Došlo-li ve skutečnosti vůbec k nějaké okamžité solidární reakci, pak to byl protest osmi (pouze osmi!) sovětských disidentů na Rudém náměstí proti vojenskému zásahu v Československu. Protestující následně za svou statečnost čelili perzekucím.¹ V Moskvě se připomínalo padesáté výročí této protestní akce. Počet účastníků byl nízký, nejspíš kvůli celkové represivní atmosféře, která v Rusku panuje, a přestože vše probíhalo poklidně, došlo k zatýkání.²

Ostatní události roku 1968, které se mohly stát základem pozdější spolupráce po pádu komunismu, tuto spolupráci ovlivnily pouze nepřímo a se zpožděním. Každá snaha o „regionální spolupráci“ na jakékoli úrovni narážela na historické protipříklady. V roce 1968 se Varšavská smlouva stala prvním vojenským paktem, který napadl vlastní členský stát. A o Radě vzájemné hospodářské pomoci, která měla sloužit jako společný trh zemí

východního bloku, se říkalo (před rokem 1968 i po něm), že šíří pouze neschopnost a chudobu.

Úvahy československých disidentů byly z pochopitelných důvodů zaměřené na vnitrostátní dění, a to nejen ihned po roce 1968, ale i v následujících letech. Karel Kosík sice v roce 1969 napsal článek s názvem „Co je střední Evropa?“, ten však ani později nevyvolal zdaleka takové debaty jako díla z 80. let. Dva nejvýznamnější příklady úvahových textů napsaných v desetiletí po roce 1968 byly dopisy Václava Havla, první v roce 1969 adresovaný Alexandru Dubčekovi, vůdčí osobnosti pražského jara, kterého vyzýval, aby se postavil neúnosnému tlaku ze sovětské strany. V roce 1975 pak napsal druhý, tentokrát otevřený dopis nejvyššímu představiteli komunistické strany Gustavu Husákovi, ve kterém se zabýval netečností a ponižením, které se po roce 1968 staly součástí československé společnosti. I když byly tyto dopisy důležité, nijak nepřispěly k přeshraniční spolupráci představitelů protirežimního disentu.

Opožděný dopad událostí roku 1968 na regionální spolupráci se možná začal projevovat díky Havlovi eseji „Moc bezmocných“ z roku 1978. Poskytl v ní literární formou detailní analýzu socialistického politického systému (s kvalitou přesahující práce mnohých politologů). Jelikož bylo toto dílo věnováno rozvíjejícím se vztahům mezi Československem a Polskem, představovalo také symbolický milník v historii spolupráce mezi oběma zeměmi.³

Taková spolupráce byla však nezbytně omezená. Příslušníci obou stran věnovali značné úsilí ukrývání se před bezpečnostními složkami vlastních zemí, jen aby se mohli setkat v horách na pomezí. S maďarskými disidenty byl kontakt značně omezený, i přes relativně poklidnou politickou situaci, která v Maďarsku v osmdesátých letech panovala. Kontaktu bránila chybějící kulturní i jazyková

¹ Současný pohled na sovětský protest je prezentován v příspěvku Marka Kramera s názvem „The August 1968 Red Square Protest and Its Legacy“ (Washington, DC: Centrum Woodrowa Wilsona, 24. srpna 2018), přístupné z: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/the-august-1968-red-square-protest-and-its-legacy>.

² Viz „Russian Police Detain Three People Marking 1968 Red Square Protest“ (RFE / RL, 25. srpna 2018), přístupné z: <https://www.rferl.org/a/russian-police-detain-three-people-marking-1968-red-square-protest-czechoslovakia/29453057.html>.

³ Tři díla Václava Havla z období komunismu se objevila v anglické publikaci Vaclav Havel: *Living in Truth*, Londýn: Faber & Faber 1989.

pojítka, o kterých se dalo hovořit ve vztahu Polska a Československa, i přesto, že esej maďarského novináře a esejisty Györgyho Konráda *Antipolitika* byla mezi disidenty známá a mezinárodně významná, stejně jako díla Václava Havla.⁴ Spolupráce s východním Německem byla ještě omezenější. Polská undergroundová média dokonce tvrdila, že „přirozeným předmětem zájmu“ východního Německa bylo západní Německo, které díky tomu usoudilo, že jakékoliv diskuse týkající se „střední Evropy“ vždy znamenaly „bez Němců“.⁵

Disent v Československu se formalizoval díky Chartě 77, která československý režim žádala, aby dodržoval vnitrostátní právo a respektoval nařízení vyplývající ze Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, který byl podepsán o dva roky dříve. Vedoucí představitelé československé opozice byli pak při pokusu odeslat tento jinak nezávadný dokument československým vládním úřadům zatčeni.⁶ Poté, co českoslovenští aktivisté na konci sedmdesátých let čelili soudním procesům a vězňení, se regionální solidarita v řadách polských aktivistů rozšířila.

Jakmile se však na území Polska začaly v roce 1980 šířit stávky vedené samosprávnou odborovou organizací *Solidarność* (Solidarita), neměli již Poláci tolik možností pomáhat Československu. V případě Polska se Sovětský svaz rozhodl potlačení nežádoucích nepokojů svěřit komunistům působícím ve Varšavě, místo provedení dalšího vojenského zásahu, jak tomu bylo v Československu v roce 1968. Cílem bylo vytvoření nátlaku více stran na rozdíl od jednostranného zásahu, ke kterému se uchýlil v případě Maďarska v roce 1956. Namísto vlivu celého východního bloku museli tedy Poláci čelit represím ze strany vlastního státu, což se velmi bolestivě projevilo při zavedení stanného

práva v roce 1981. Vedoucí představitel Solidarity Lech Wałęsa při zpětném ohlédnutí řekl, že si představil, jak by po odstranění stanného práva vypadal koordinovaný protikomunistický odboj. Dle jeho slov: „Při debatách jsme počítali s možnými problémy, na které bychom mohli při pokusu o sjednocení východních států střední Evropy narazit.“⁷

K žádné přímé spolupráci však nikdy nedošlo. Některým československým disidentům, s nimiž jsem později hovořil, dodali v létě 1989 odvahu jejich přátelé ze *Solidarity* z konce sedmdesátých let, kteří nejen úspěšně vycestovali do Československa, ale učinili tak už ve svých nových funkcích členů parlamentu či diplomatických služeb.

Regionální spolupráce za času disentu je právem připomínána a uvedla věci do pohybu. I přesto však události roku 1968 ovlivnily regionální spolupráci po roce 1989 pouze nepřímo a symbolicky.

Diplomatické úspěchy je možné změřit podle počtu lidí, kteří si je přivlastňují (zatímco k porážkám, jak pravil J. F. Kennedy v roce 1961 po neúspěšné invazi v Zátocě sviní, se nikdo nehlásí). K založení Visegrádské čtyřky se během následujících let horlivě přihlásily všechny čtyři členské státy.⁸ Byl to však Havel, který jakožto československý prezident spolupráci z doby disentu ustanovil jako nejen praktický, ale především i symbolický základ spolupráce po roce 1989.

Méně než měsíc po svém zvolení do úřadu prezidenta Československa promluvil Havel v polském Sejmu a Senátu. Ironické bylo, že jedním z Havlových hostitelů byl i komunistický generál Wojciech Jaruzelski, který stanné právo v Polsku zavedl, a i nadále zůstával v úřadu polského prezidenta. Havel uskutečnil dva zásadní kroky, které

⁴ György Konrád: *Antipolitika*, New York: Henry Holt 1987.

⁵ Viz odkaz v díle Jacquese Rupnika, „Central Europe or Mittteleuropa“, a Stephena Graubarda (ed.), *Eastern Europe ... Central Europe ... Europe*, Boulder: Westview Press 1990, s. 253–4.

Československá vláda po roce 1989 spolupracovala s východním Německem na návrhu pro KBSE, ale zástupci východního Německa nebyli v roce 1990 na vícestranná fóra zváni. Poté však bylo Německo začleněno do mnoha formátů.

⁶ Pravděpodobně nejlepší charakteristiku Charty 77 publikoval kanadský politolog H. Gordon Skilling. První strana

popisuje, jak se Havel, herec Pavel Landovský a spisovatel Ludvík Vaculík pokoušeli vyhnout policii a vhodit Chartu do poštovních schránek. *Charter 77 and Human Rights in Czechoslovakia*, Londýn: Allen Unwin 1981.

⁷ „Lech Walesa: Overcoming Fear“, ke zhlédnutí ve virtuální knihovně Václava Havla na <http://www.vhlf.org/havel-archives/lech-walesa-overcoming-fear/>.

⁸ Návrh příspěvku autora (a možná i dalších) měl za cíl popsat tato pozitivní, byť v retrospektivě myšlená tvrzení.

vyzdvihovaly charakter solidarity disidentů z doby před rokem 1989, tedy po roce 1968.

Ve svém novoročním projevu vysílaném televizí v Československu zdůraznil, že „Maďaři a Poláci za nás prolili svou krev. Jsme si toho dobře vědomi a nezapomeneme na to.“ Chtěl, aby o této skutečnosti věděli nejen českoslovenští občané, ale zopakoval ji i sousedním státům.

Havel tvrdil, že zkušenosti z komunistické nadvlády po roce 1968 se mohou uplatnit jako základ spolupráce v oblasti zahraniční politiky po roce 1989. Argumentoval následovně: „O přijetí do různých evropských organizací bychom spolu neměli soupeřit. Naopak bychom si měli pomáhat ve jménu solidarity, v rámci které jste dali najevo svůj nesouhlas s bezprávím, které nás sužovalo, a my jsme se stejným způsobem postavili za vás.“⁹ Vzájemná spolupráce by nyní mohla prospět všem. Na tuhle myšlenku ve svém projevu navázal svoláním schůze v Bratislavě, na které sám o tři měsíce později promluvil, i když po velmi uspěchané přípravě.¹⁰ Předními zúčastněnými státy byly Polsko, Československo a Maďarsko, ale přítomné byly i delegace Rakouska, Itálie a Jugoslávie.

V průběhu roku 1990 byly snahy o další případnou třístrannou spolupráci omezené a můžeme se jenom domnívat, proč právě v únoru roku 1991 vznikla tehdejší Visegrádská trojka. Tehdy se, dle mého názoru prozíravě, Visegrádská trojka prezentovala jakožto aliance s cílem znovu zdůraznit společné evropské hodnoty regionu.¹¹ Nechtěla se pouze „stát součástí“ Evropy, co se institucionálního členství týče, ale také dát najevo, že celé její území vždycky bylo v zásadě evropské a že společně se Západem podobné hodnoty nejen přijímalo, ale i spoluvytvářelo. Ze zeměpisně-kulturního a existenčního

hlediska se aliance posouvala na Západ, i když fyzicky samozřejmě zůstala stále na stejném místě. Zásadní text Milana Kundery z přelomu let 1983 a 1984 (který následně nikdy nechtěl znovu vydat)¹² o únosu Západu na Východ, se nyní vymanol ze svého zeměpisně-kulturního zajetí. Během dvou let se navíc jméno a význam aliance ustálily. Je to patrné například z chování Evropské komise v roce 1992, kdy nejen na alianci jako takovou odkazovala, ale také se se stejnojmennou skupinou setkala na svém summitu. Ostatní státy, které si v minulosti prošly komunistickým režimem, začaly brzo v rychlém přiblížení k Západu zaostávat a jejich představitelé udávali Visegrádskou trojku jako vzor hodný následování.¹³

Spolupráce mezi státy aliance však v polovině devadesátých let zanikla a byla obnovena v roce 1998, formálně pak o rok později, a krátce se jí dokonce říkalo Visegrádská skupina II. Za účelem zachování kontinuity však její název nakonec zůstal nezměněn. Vyjednávání ohledně vstupu do NATO a EU si každý z členských států musel vést sám a ani v jednom případě nedošlo ke společnému vstupu států jako členů Visegrádské čtyřky.¹⁴ Svou podobu si i nadále uchovala nezměněnou a počet členů navzdory žádostem okolních států nenavýšila. Bylo-li však společenství s danou zemí oboustranně výhodné, bylo těmto zemím nabídnuto vstoupit do programu „V4+“.

Odkazy na regionální spolupráci mezi disidenty po roce 1968 se v rámci současné spolupráce objevují jen zřídka. Představitelé jednotlivých zemí se ve svých zdlouhavých každoročních předsednických programech a výročních zprávách v odkazech na spolupráci disidentů v době komunismu liší. Některé programy Visegrádské skupiny se o ní nezmiňují vůbec, zatímco polský ministr zahraničních věcí Radosław Sikorski na ni nejspíš kladl největší důraz,

⁹ Kancelář prezidenta, „The Polish Sejm and Senate. Varšava, 25. ledna 1990“, přístupné z: http://old.hrad.cz/president/Havel/speeches/index_uk.html.

¹⁰ Každý pamětník tohoto setkání, se kterým jsem hovořil nebo jehož vzpomínky jsou k dispozici v tištěné podobě, naznačuje, že ačkoli představovalo zlomový okamžik, bylo velmi špatně zorganizováno. Důležitým krokem bylo zaručit soudržnost regionů, nejprve co se týká vzájemné diskuse a poté i praktické spolupráce.

¹¹ Viz text „Visegrad Declaration 1991“, přístupný z: <http://www.visegradgroup.eu/documents/visegrad-declarations/visegrad-declaration-110412>.

¹² Viz komentář v úvodu díla George Schopflina a Nancy Wood (ed.): *In Search of Central Europe*, Londýn: Polity 1993.

¹³ Příklady z devadesátých let jsou uvedeny v díle Ricka Fawna, „The Elusive Defined? Visegrad Cooperation as the Contemporary Contours of Central Europe“, *Geopolitics* 6 (1), 2001, s. 47–68.

¹⁴ Slovensko do NATO v roce 1999 společně se třemi ostatními zeměmi nevstoupilo. Přistoupilo až v roce 2004, společně s pobaltskými státy, Slovinskem a státy bez socialistické minulosti, Kypru a Malty.

když napsal, že je založena na myšlence „společné snahy docílit demokratické změny“, kterou Havel později využil při jejím založení.¹⁵

V současné době však použití výrazů jako „opozice“ odkazuje v dokumentech Visegrádské skupiny na nesouhlas s EU a jejími zákony.¹⁶ Týká se to především takzvané „migrační“ krize a kvót určujících přerozdělování osob vstupujících do EU.¹⁷ Je možná ironií, že v tomto kontextu Visegrádská skupina získala nejsilnější pozornost. Inspirativní historické odkazy jen zřídka neprocházejí změnami. Větší je riziko, že se budou posouvat daleko mimo svůj původní záměr.

¹⁵ „Předmluva ministra zahraničních věcí Polské republiky Radosława Sikorského“, ve *Zprávě o polském předsednictví Visegrádské skupiny, červen 2012 – červen 2013* (Varšava, 2013), s. 5.

¹⁶ Vychází ze srovnávací studie, kterou má autor k dispozici.

¹⁷ Stručný pokus o závěr je k dispozici v díle Ricka Fawna, „External assessments of Visegrad since its international recognition over the ‚migrant‘ crisis“, *International Issues & Slovak Foreign Policy Affairs* XXVII (1–2), 2018, s. 63–79.

Andrea Petö: Pražské jaro a invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968 v mezinárodním kontextu

V čase, kdy se obracíme do historie a snažíme se pochopit současný vývoj ve světě, se rok 1968 zmiňuje velmi často. Debata u kulatého stolu, z níž tento dokument vychází, se tímto tématem zabývala prostřednictvím pěti otázek, z nichž každá je ilustrována citací týkající se jednoho z nepříliš diskutovaných témat: jak chápat vzpouru, jak geopolitické faktory ovlivnily proces vzpomínání, kdo byli zprostředkovatelé a jak vnímali celou situaci a jak byly ženy disidentky v rámci „disidentské kultury“ téměř neviditelné. Otázky formulovala a vybrala Andrea Petö a komentář připojili Petra James a Jakub Machek.

1. Kontext: co se stalo v roce 1968? Jednalo se o „globální narušení“? Jak se můžeme posunout od definice založené na logice kulturního kontextu a studené války k pochopení revolty?

„V debatách probíhajících v květnu 1968 nebylo ani zrnko nihilismu. Místo toho lidé **hořeli touhou změnit společenské zvyklosti** utvářející soukromý i veřejný život a požadovali nové, vždy kriticky hodnocené alternativy. Tato touha po vzrušující a radostné „nepřetržitě revoluci“ byla možná jen nedílnou součástí kultury mladé generace, která překonala fázi nerozhodnosti a dospívání, na pozadí zastaralého státu a konzumní společnosti. Podle všeho ale tyto události vyvolaly debaty o sexualitě a kultuře a mladí lidé správně nedůvěřovali politické „kooptaci“, kterou se odbory a levicové strany snažily do „pražského jara“ vnést, stejně jako „konzumerismu“ pracující třídy.

(Julia Kristeva: What's Left of 1968?, Revolt, She Said. An interview by Philippe Petit, Semiotext(e) 2002, s. 12.)

Petra James v reakci na citovaný text poukázala na to, že bychom mohli „hnutí vzpoury roku 1968“ považovat za globální pokus o revizi existujících norem (estetických, sociálních i politických). Jako příklad se nabízí to, jak Evropa

vnímala beatniky. V zemích s rozmanitou politickou strukturou jako Španělsko, Portugalsko, Řecko, Norsko, Island, Finsko, Maďarsko, Polsko nebo Československo fungovala díla a aktivita beatníků jako výzva pro establishment (tzn. pro konzervatismus, konformismus, konzumerismus, materialismus atd.), a to i přesto, že situace v jednotlivých zemích se zásadně lišily. Zde by mohla dobře posloužit strukturalistická teorie. Jako příklad může posloužit zásadní studie Jana Mukařovského *Estetická funkce, norma a hodnota jako sociální fakty* z roku 1936. Rok 1968 se dá vsutku chápat jako globální pokus o novou revizi společenských „norem“, které se z hlediska svých „struktur“ dramaticky lišily. Jak již zmínila Kristeva, rozhodně se jednalo o výzvu pro establishment a autority (skutečné i symbolické).

2. Jaká je role tradice protestů ve střední Evropě v letech 1953, 1956, 1968, 1981 a kdy se z „mnemonické bezpečnosti“ stává geopolitický faktor?

„Střední Evropu nelze proto definovat ani určit politickými hranicemi (jež nejsou přirozené, protože byly odedávna vynucovány ozbrojenými vpády, dobytými expedicemi a okupací), nýbrž všeobjímající společnou situací, která spojuje národy, přeskupuje je stále znovu podél imaginárních a věčně se měnících hranic, jež vyznačují oblast obývanou stejnou pamětí, týmiž problémy a konflikty, touž společnou tradicí.“

(Milan Kundera: Tragédie střední Evropy, New York Review of Books, 26. dubna 1984; s. 33)

Petra James zdůraznila velkou zásluhu Kundery, který pojem „střední Evropy“ vnesl do veřejných diskusí 80. let v kontextu tehdejších soupeřících hnutí bojujících za lidská práva a mezinárodní solidaritu (např. silné hnutí proti apartheidu nebo hnutí solidarity s oběťmi latinskoamerických diktatur).

Jakub Machek citoval Vladimíra Macuru, který řekl, že od 19. století čeští vzdělanci střídavě propagovali spojení českého národa s Východem nebo Západem, v závislosti na situaci a politické orientaci. Povědomí o střední Evropě se rozšířilo v 70. a 80. letech, v reakci na

rozdělení Evropy na východní a západní část. Bylo třeba ukázat, že existuje určitá oblast, která je svým vývojem, kulturou apod. odlišná od sovětských zemí na východě. Po sametové revoluci v roce 1989 byla idea střední Evropy nahrazena myšlenkou, že se Češi vracejí zpět do západní Evropy a jsou kulturně i ekonomicky západnější než ostatní post-socialistické země, což mohlo být vnímáno jako návrat k mentalitě rozdělení na Východ a Západ. Střední Evropa je v posledních letech překvapivě opět vnímána jako oblast se společnou kulturou, zkušenostmi a určitými hodnotami. Za tuto situaci si připisují zásluhy mluvčí konzervativních i krajně pravicových stran. Tento dojem je založen na odmítnutí západního světa jako dekadentního, neomarxistického, pod diktaturou Evropské unie apod. Díky zkušenostem s německou a ruskou okupací, s životem v diktatuře a s masivní propagandou se obyvatelé střední Evropy naučili nebýt naivní a důvěřiví jako obyvatelé západní Evropy. Středoevropané mají zkušenosti s tím, jak nepodléhat propagandě, včetně západně liberální i neomarxistické, a jak být obezřetní vůči vládnoucí moci (v tomto případě EU) a invazi (uprchlíků). Nedůvěru v elity také silně podněcuje zkušenost z okupace a z neúspěšných protestů, které tyto elity zahájily, ale poté se z nich stáhly. Konzervativní a krajně pravicový koncept střední Evropy a české dějiny 20. století plné invazí a diktatury naučily lidi vnímat vnější svět jako nebezpečný. Lepší je se uzamknout, nemít žádné ambice a starat se jen sám o sebe.

3. Jak vypadala „intervenční strategie“ a jaký dopad měla na Československo a další státy Varšavské smlouvy? Kdo byli vykonavatelé této strategie? Co tím získali? Jaké byly důsledky ve smyslu významu a symboliky politiky?

„Proto také Rusové po okupaci Československa udělali všechno pro to, aby zničili českou kulturu. Tato destrukce měla trojí význam: za prvé zničila opoziční centrum; za druhé narušila identitu národa, aby mohl být snadněji pohlcen ruskou civilizací; za třetí udělala násilím konec modernímu období, období, v němž kultura dosud znamenala realizaci nejvyšších hodnot.“

(Milan Kundera: *Tragédie střední Evropy*, New York Review of Books, 26. dubna 1984; s. 33)

Petra James poukázala na to, že Kundera používá v tomto slavném textu strategie záměrné emoční výzvy, což u něj není zcela běžné. Tyto nástroje veřejné komunikace se aktivně rozvíjely a praktikovaly v rámci skupin pro lidská práva, jako je Amnesty International, významný hráč v oblasti lidských práv 70. let. Konference v Helsinkách v roce 1976 poskytla základy legitimacy východoevropských disidentských hnutí. Současně vedla k mnoha iniciativám v oblasti lidských práv, které v průběhu 70. a 80. let vyústily ve vznik četných hnutí, která tak soutěžila s disidentským hnutím o pozornost médií a veřejnosti. Tento širší kontext by mohl vysvětlovat emoční narativní strategii Kunderova textu.

Jakub Machek zdůraznil, že tato charakteristika je pro normalizační období 70. a 80. let běžná, ale lze ji sledovat už v 60. a dokonce 50. letech 20. století v dílech Vladimíra Párala nebo Josefa Jedličky či ve filmech Miloše Formana a Jaroslava Papouška. Nová moc po roce 1968 jen využila touhy po návratu k „normální“ společnosti poslední dekadý, obyčejnému životu založenému na hodnotách střední třídy (nebo malé buržoazie), včetně konzumerismu a dostupnosti západní populární kultury (nebo její místní varianty), avšak bez možnosti účasti na občanské společnosti, po které veřejnost v 60. letech zejména volala. Tato strategie byla popsána jako určitý druh dohody nebo konsenzu. Byla to možnost žít klidný, soukromý a relativně bezpečný materialisticky založený život jako náhradu za účast na demokracii. Druhou částí dohody by koncept technokratického řízení, tzn. že společnost by měla být vedena odborníky s jejich odbornými znalostmi, nikoli „lidem“. Jak nedávno uvedl Vítězslav Sommer, tato myšlenka se objevila již v 60. letech, kdy byli odborníci považováni za lepší správce země než komunistické orgány, avšak v 70. letech pak technokratické postupy nastoupily na místo postupů demokratických, které byly považovány za chaotické, populistické a nedostatečné. To vydláždilo cestu pro hladkou sametovou revoluci v roce 1989.

4. *Historia est magistra vitae*. Jaká je role historických analogií? Jak interpretace minulosti ovlivňuje epistemologické profily, symbolické představy a současnou politickou činnost?

„Současné události v Československu nejsou opakováním událostí roku 1956 v Maďarsku. V Maďarsku se lidové masy vzbouřily proti straně a ústřednímu výboru, zatímco v Československu masy vystupují pouze proti konzervativcům a skupině kolem [zastávce tvrdé linie Antonína] Novotného a podporují [KSČ], ústřední výbor a přátelství se Sovětským svazem.“ (Citován Petro Shelest, dne 21. března 1968)

„V Maďarsku v roce 1956 vyzvali imperialisté místní reakcionáře, aby zahájili ozbrojený útok k uchopení moci, zatímco v Československu se pokoušejí založit buržoazní zřízení ‚nenásilnými prostředky‘. To znamená, že se postupně pokoušejí měnit situaci tak, aby reakcionáři mohli postupně ovládnout jednu pozici za druhou ... Neodvážejí se [protisovětské elementy v Československu] otevřeně mluvit o protikomunistických a protisovětských požadavcích. Chápou [díky rozhodné reakci Sovětského svazu v roce 1956], že by to nemělo smysl. Nepřátelé se kryjí za demagogickými prohlášeními o ‚přátelství‘ se Sovětským svazem a současně rozšiřují pochybnosti o jakési ‚nerovnosti‘ a touze po zvláštní ‚nezávislé‘ zahraniční politice. Snaží se také podkopat vedoucí úlohu komunistické strany.“ (Petro Shelest, dne 25. dubna 1968)

(Günter Bischof, Stefan Karner, a Peter Ruggenthaler (Eds.): *The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia in 1968*, Rowman and Littlefield 2010, s. 43 a 44.)

Petra James upozornila na fakt, že západní levicovní intelektuálové chápali význam a účel pražského jara zcela jinak a zásadně nesprávně. Francouzský případ byl komentován např. Pierrem Grémionem. Toto rozdělení je stále velmi viditelné ve vzpomínkách těch, kteří v roce 1968 žili v Československu a v západní Evropě a zasloužilo by si hlubší analýzu.

Jakub Machek poukázal na to, že v československých dějinách 20. století hrají velmi významnou roli osmičky. Založení Československé republiky v roce 1918, jejíž konec začíná Mnichovskou dohodou v roce 1938 a následnou nacistickou invazí v příštím roce, komunistický puč v roce 1948, sovětská invaze roku 1968 a sametová revoluce v roce 1989, která je někdy považována také za událost

osmičkového roku (pouze pozdržená o rok). Tyto roky v českých dějinách obvykle znamenaly změny režimů, takže hledání analogií a podobností je v dnešní době velmi populární. Obvykle se srovnávají roky 1939 a 1968 kvůli invazi nebo roky 1968 a 1989 v souvislosti s procesy demokratizace. Zajímavější je srovnání roků 1918, 1968 a 1989 jako okamžiků hledání nového demokratického směřování společnosti. Úplně nejzajímavější je však srovnání kapitulací v roce 1938 a v roce 1968. V obou případech stála na počátku agrese vnějších sil, ale následně došlo k ustanovení nového režimu s velmi aktivní podporou domácích elementů, které se okamžitě a radikálně vypořádaly s předchozími, demokratičtějšími režimy. Oba nové režimy po roce 1938 a po roce 1968 radikálně popřely vývoj a filozofii předchozích režimů a došlo zde vždy k výměně elit. Vzhledem k tomu, že všechny předchozí režimy trvaly maximálně 20 let a obvykle končily okupací nebo revolucí, posledních 30 let českých dějin je vzácnou výjimkou. Ačkoli nyní neprobíhá žádná vojenská okupace, ve společnosti přesto sílí pocit existence tlaku z vnějšku, proti němuž je třeba se bránit. V tomto kontextu je i EU považována za okupační sílu či diktátorskou moc. Podobně mohou Češi vnímat odmítání existujících elit a jejich orientace na Západ, což připomíná normalizaci po roce 1968, včetně už zmíněného úniku do „soukromí“ a hledání technokratické formy vlády, symbolizované současným premiérem.

5. Zamyšlení nad opozicí a protestem. Václav Havel a další představitelé „mužské“ inteligence stvořili hrdinskou, elitářskou postavu „disidenta“, založenou na eseji Václava Havla, *Moc bezmocných*. Ženy jsou v této logice neviditelné, bez ohledu na to, že disidenti pracovali v „párových jednotkách“. Muži byli veřejně činnými, zatímco ženy je podporovaly, neboť odboj vyžadoval rozdělení sil. České ženy se samy považovaly za silné díky dědictví meziválečného českého ženského hnutí a statické emancipace. Většina žen v disentu působila v „šedé zóně“ (Jiřina Šiklová) ne proto, že se chtěly podřídit, ale proto, že opoziční aktivity se daly uskutečňovat v

soukromé nebo domácí sféře, což ženám nabízel větší prostor k protirežimní činnosti. V roce 1968 se v Československu výrazně snížila porodnost, která tehdy dosáhla historického minima. Během normalizace po roce 1968 se proto režim zaměřil mimo jiné i na podporu mladých rodin. Ženy tak v mateřství našly vlastní soukromou sféru, kde mohly uplatnit svoji moc. Jaké následky vyplývají ze současné protestní strategie? Je odkaz „disentu“ jedinou strategií? Jak může být využita rétorika tradičních ženských vlastností jako prvku emancipace, pokud oslabuje politický vliv a liberální rétorika „západního“ feminismu ve veřejné sféře, zatímco v České republice i jinde ve světě posiluje rétorika antimodernistické emancipace?

„Myslela jsem si – a nemyslím si, že jsem v tom byla sama – že to bylo jediné řešení, jak změnit společnost. Pro mě neexistovala žádná jiná alternativa než takzvaní komunisté nebo socialisté. Protože jsem nikdy – a v té době jsem už byla skoro dospělá – nezažila jiný režim. A viděla jsem, že začal reformní proces a existovaly možnosti. Za druhé, to bylo po tom, co jsme viděli podobný vývoj v Maďarsku [rozdrčeném tanky v roce 1956], který vyústil ve změny probíhající od začátku 60. let. Tehdy jsem byla na fakultě a atmosféra tam byla jiná. Na začátku 60. let se mi narodily děti a byla jsem mladou matkou, ale když se v polovině 60. let začaly dít velké změny, byla jsem u toho. Nejen na fakultě, ale také jsme založili tzv. vysokoškolskou ‚studentskou komisi‘, která byla podle mého názoru na svoji dobu poměrně progresivní. Myslela jsem si, že něco změníme, a pamatuji si, jak v létě 1967 proběhl dramatický sjezd Svazu spisovatelů a bylo přerušeno vydávání populárních Literárních novin (tehdy Literárních listů). Pro mě to bylo impulsem, že je důležité začít něco dělat a snažit se podporovat spisovatele, kteří se ocitli pod tlakem. Takže jsem se stala nejen členkou komunistické strany, ale na začátku roku 1968 jsem byla i vedoucí jedné organizace na Filozofické fakultě. (...) Musíte pochopit, že pro nás tehdejší doba byla zdrojem silné emancipace. Bylo to organizované. Práce byla povinností. A nejen povinností, zároveň

neexistovala žádná alternativa. Pro nás to bylo normální a naše ženy měly jiné zkušenosti než ženy ze Západu. Rozdíly mezi námi jsme pochopili poté, co tyto západoevropské a americké feministky přijely do Československa.“

(Rozhovor s Jiřinou Šiklovou, 2012, 23. červenec <http://www.radio.cz/section/one-on-one/jirina-siklova-z-sociologist-de-dissident-smuggler-to-pre-emancipated-feminist>, Jiřina Šiklová: „The ‚Grey Zone‘ and the Future of Dissent in Czechoslovakia“, *Social Research* 57 (2), 1990, s. 347–363.)

Petra James upozornila na aktuálnost tématu zapojení žen do disidentského hnutí. Výzkum začal Jonathan Bolton svou monografií *Světly disentu* (2012). Bolton založil svou analýzu československého disentu na interpretacích literárních děl, beletrie i esejistických prací autorů z řad disidentů. Ve svých poutavých komentářích Bolton odhaluje jasné narativní a diskurzivní strategie, které dávají komunitě československých disidentů mýtickou strukturu a rozměr. Řeší absenci žen v těchto významných příbězích disentu a jako první poskytuje vodítka, jak toto téma chápat a dále zkoumat.

Jakub Machek zdůraznil, že v případě České republiky nelze mluvit o úpadku feminismu a jeho pozice ve veřejném životě, neboť feministický hlas byl v posledních 30 letech obecně slabý a nejednotný. Nejmladší generace by mohla být otevřenější feministickým myšlenkám, takže existuje šance, že ve společnosti dojde v budoucnosti ke změnám. Ale jak ukazují současné diskuse, většina české společnosti vidí v ženách především matky, které by se měly vzdát práce a kariéry ve prospěch svých dětí. V následujícím příkladu chtěl poukázat na konzervativní rétoriku zakotvenou v české společnosti. Státem řízené socialistické snahy o úplnou emancipaci v 50. letech byly odmítnuty již v roce 1960. Během normalizačního režimu 70. a 80. let pak došlo k posílení konzervativního vnímání a tento trend pokračuje dodnes. V 50. letech minulého století byly propagovány jesle už pro nejmenší děti, aby se matky mohly co nejdříve vrátit do práce. Avšak reformátoři české psychologie a péče o děti vyjadřovali již koncem 50. let názor, že tento systém jeslí vede u dětí k psychologické deprivaci. Proto došlo v 60. letech k prodloužení mateřské dovolené. Placená rodičovská nebo spíše placená mateřská dovolená byla dále

prodloužena v průběhu 70. let jako součást snah o zvýšení míry porodnosti. V postkomunistickém období tento trend pokračuje a rodičovská dovolená nyní trvá až 4 roky. V nedávné době proběhla vyostřená veřejná debata ohledně návrhu vlády garantovat všem dětem od 2 let právo chodit do školky. Většina tento návrh zamítla, jelikož ho podobně jako v 60. letech považovala za nebezpečný pro děti a za sobecký požadavek takzvaných „špatných matek“ – kariéristek.

Zuzana Poláčková: Inspirace a podpora, ale bez jakéhokoli zásadního vlivu: jak definovat roli států západní Evropy během událostí roku 1968 v Československu

Rozhodující roli v mezinárodních vztazích po druhé světové válce sehrály dvě supervelmoci, Sovětský svaz a Spojené státy. Toto bipolární rozdělení světa bylo jedním z nejvýznamnějších stálých a charakteristických znaků studené války, která od roku 1945 prošla různými fázemi. Ničivých důsledků případného nukleárního konfliktu si byly obě supervelmoci moc dobře vědomy, a proto se od šedesátých let začala postupně prosazovat politika *détente* (*uvolňování napětí*). Jednalo se o zcela nezbytný krok, zvláště po vybudování Berlínské zdi v roce 1961 a karibské krizi v roce 1962, kdy bezprostředně hrozilo riziko vypuknutí globálního jaderného konfliktu. Poté, co byla krize zažehnána, bylo bipolární rozdělení světa zakonzervováno a každá z velmocí si pečlivě chránila svoji sféru vlivu.

Z tohoto důvodu se obě strany vyhýbaly přímé konfrontaci, došlo-li na území vlivu nepřítel k použití násilí. Proto se Spojené státy ani státy západní Evropy v srpnu roku 1968 nijak aktivně neangažovaly ve prospěch okupovaného Československa.

Spojené státy se také musely naplno věnovat domácí politické scéně a občanským protestům proti válce ve Vietnamu. Obyvatelé států západní Evropy protestovali proti konzervativním vládám a v květnu roku 1968 došlo k řadě velkých studentských demonstrací.

Co se týká západní Evropy, můžeme důsledky vojenské okupace Československa z roku 1968 rozdělit do tří skupin:

1. důsledky pro evropské komunistické strany
2. reflexe ve společnosti a veřejném mínění
3. reakce vlád a institucí

1. Většina komunistických stran vojenskou okupaci kritizovala. Týkalo se to i dvou největších stran, francouzské a italské, přičemž italská komunistická strana byla ve své kritice mnohem ostřejší.

Zajímavé je, že portugalská komunistická strana intervenci podporovala.¹⁸ Bylo to způsobené tím, že strana vedená diktátorem Salazarem byla v Portugalsku v ilegality, a proto byla závislá na finanční pomoci Sovětského svazu. Předseda strany Alvaro Cunhal sám strávil několik let v Praze a Moskvě.

2. Široká veřejnost států západní Evropy podporovala činnost disidentů a odsuzovala vojenskou okupaci Československa, díky čemuž musely podobný postoj v příslušných státech zaujmout i komunistické strany, aby neztratily svůj význam v politické sféře. Hodný zmínky je příklad komunistické strany v Lucembursku, která okupaci podporovala. Tento postoj jí však vůbec neuškodil, jelikož v prosinci roku 1968 uspěla v parlamentních volbách s 13,1 % hlasů. Pro představu se jednalo o dvě třetiny hlasů více než kolik obvykle získávaly komunistické strany v Nizozemí a Belgii.¹⁹ Tisk v Nizozemí a Belgii se stejně jako většina veřejnosti, bez rozdílu politické orientace, o okupaci vyjadřoval s hrůzou a překvapením. Všechny levicové strany v Nizozemí ji odsoudily a interpretovaly ji jako potlačení pokusu o nastolení svobody a demokracie. Komunistická strana Nizozemska ji rovněž odsoudila. Vedení komunistické strany Belgie se také rozhodlo okupaci odsoudit a většina členů toto rozhodnutí podpořila. Opačně se zachovala pouze

¹⁸ Szobi, Pavel. Portugalci v „komunistické Ženevě“. Praha jako středisko antisalazaristické opozice (1948–1974). In: Soudobé dějiny 4/2014, s. 609–635

¹⁹ Wehenkel, Henri / Foety, Guy / Hoffmann, André, 1921–1981. Beiträge zur Geschichte der Kommunistischen Partei Luxemburgs, Luxemburg 1981

menšina v belgické provincii Lutych. Okupace neměla vliv na rozvoj „starých“ levicových stran (včetně komunistických stran) a už vůbec neovlivnila růst „nových“ levicových stran (levicovní socialisté, anarchisté, trockisté, maoisté). Poškodila zejména pověst Sovětského svazu.

3. Vlády států západní Evropy obecně okupaci odsoudily. Přestože vůči ní zaujaly kritický postoj, snažily se především udržet v rámci bipolárně rozděleného světa mír, k čemuž byla v tomto případě nutná dohoda se Sovětským svazem.

Zde je možná vhodné zmínit zvláštní pozici Rakouska. Jakožto sousední stát Československa vystupovalo Rakousko jako nositel pozitivních politických a společenských trendů západní Evropy. Demokracii se snažilo zprostředkovat i po roce 1969, kdy se hranice uzavřely a nastal proces normalizace. Velký vliv na společenskou situaci sedmdesátých let a vztahy s československými disidenty měla rakouská rozhlasová a televizní stanice ORF. Totéž platilo i během procesu obnovení demokracie po roce 1989. Rakousko bylo současně nejstřícnější při poskytování azylu československým imigrantům.

Je důležité si uvědomit, že Rakousko mohlo svou zahraniční politiku začít nezávisle budovat až po roce 1955, kdy došlo k podepsání Rakouské státní smlouvy, a nemělo proto žádný vliv na rozvoj studené války. Až do roku 1955 bylo okupováno čtyřmi mocnostmi a v tehdy polarizované Evropě představovalo smíšené území, které bylo pod kontrolu nejen západních mocností, ale také Sovětského svazu. Kromě neutrality, kterou Rakousko vyhlásilo, hrál rozhodující roli v jeho postoji k okupaci Československa také vztah se Sovětským svazem.

Nově vyhlášená rakouská neutralita měla podstoupit svou první zkoušku v roce 1956, kdy územím Rakouska prošlo kolem sto osmdesáti tisíc maďarských uprchlíků. Dle slov tehdejšího rakouského ministra zahraničních věcí Kurta Waldheima z roku 1968 byla však mezinárodní situace v roce 1968 komplikovanější než v roce 1956. Waldheim

zastával názor, že bylo velmi pravděpodobné, že by vojska Varšavské smlouvy obsadila rakouské území nebo je alespoň využila jako cestu k obsazení Jugoslávie a Rumunska. Skutečnost, že vojska Varšavské smlouvy napadla Československo, zvedlo vlnu strachu mezi členy rakouské vlády i mezi obyvatelstvem.

Kancléř Josef Klaus jménem rakouské vlády prohlásil, že si Rakousko zachová své neutrální postavení a zásadu nevměšovat se do záležitostí sousedních států. Současně však dodal, že Rakousko Československu poskytne humanitární pomoc a postará se o případné uprchlíky.

Během komunikace mezi Rakouskem a Československem hrály zásadní roli rakouský rozhlas a televize, které se svým vysíláním začaly v polovině šedesátých let. Během roku 1968 se bývalý ředitel stanice ORF a pozdější významný vídeňský starosta Helmut Zilk zasazoval za vzájemné pochopení občanů obou států tím, že pořádal takzvané Stadtgespräche. Lidé, kteří žili v blízkosti Bratislavy, mohli rakouskou televizní stanicí ORF sledovat a získat díky ní objektivnější a nezávislé informace.

Stanice ORF také vysílala 22. srpna 1968 projev kancléře Klause:

Federální vláda vývoj v sousedním Československu sleduje velmi pozorně a s velkou dávkou soucitu. Naším zájmem jsou především tři věci: respektování mezinárodního práva, Charty OSN a práv menších států. Politika rakouské vlády se dlouhodobě zaměřuje na zmírnění napětí a bezpečnost a spolupráci v Evropě. Rakouská vláda si z pozice neutrálního státu s lítostí uvědomuje, že současná situace by mohla znehodnotit výsledky politiky détente v Evropě a narušit slibný vývoj spolupráce mezi podunajskými státy.²⁰

Zástupci KPÖ (Komunistické strany Rakouska) byli několikrát přizváni jako hosté do vysílání ORF, kde tuto okupaci překvapivě odsoudili, ačkoli bylo veřejně známo, že vedení strany je značně závislé na Sovětském svazu a jeho

²⁰ Viz Zuzana Poláčková: Za oponou slovensko-rakúskych vzťahov v 20. storočí, Bratislava, 2013, s. 140.

ideologii. Vedení KPÖ ji dokonce odsoudilo ještě silněji než konzervativní kancléř Klaus.

Rakouská komunistická strana se společně s francouzskými komunisty snažila v roce 1968 svolat oddělené jednání komunistických stran západní Evropy a projednat na něm příčiny a důsledky krize v rámci KSČ. Zástupci komunistické strany Sovětského svazu však takové jednání nepřipustili, což způsobilo krizi uvnitř KPÖ, v důsledku níž strana ztratila velké množství členů a postavení ve společnosti.

Americký velvyslanec v Rakousku Douglas MacArthur situaci řešil s Klausem ve Vídni. Vyjádřil tehdy názor amerického prezidenta Lyndona B. Johnsona, podle kterého by okupace narušila politiku *détente* a zvýšila napětí v rámci bipolárního rozdělení světa. Zároveň odmítl návrh, že by se NATO mělo aktivně podílet na ochraně rakouských hranic.

Okupace Československa byla zkouškou vzájemných vztahů Rakouska a Sovětského svazu, které se paradoxně nijak nezhoršily ani nepřerušily. Právě naopak došlo k jejich zlepšení, jelikož obě strany chtěly i nadále využívat vzájemnou ekonomickou spolupráci a dlouhodobou stabilitu. Avšak pro rakouskou domácí politiku přinesla okupace vážné důsledky. V roce 1970 způsobila vládní krizi a pád Klausovy vlády.

Vliv okupace z roku 1968 na zahraniční politiku Československa ve vztahu k západní Evropě

Okupace z roku 1968 zvláštním způsobem posílila antagonistické i koexistenční aspekty vztahů Československa a Západu. Liberální reformní politika Alexandra Dubčeka a reformní komunistická vláda byly potlačeny pod záminkou, že jsou antisocialistické, kontrarevolucionářské a založené na buržoazně-demokratických myšlenkách a iluzích. Základ pro jakoukoli spolupráci musel vycházet z vyjednávání mezi dvěma rozdílnými společenskými a politickými systémy. Pro československou vládu po roce 1968 představovala západní Evropa úhlavního nepřítele na politické a ideologické úrovni. Na druhou stranu liberálnější část československého obyvatelstva pak zklamala skutečnost, že ze strany Západu nedošlo k žádné reakci a nebyla poskytnuta téměř žádná

pomoc. V rámci mezinárodních vztahů nebyl zásah popisován jako vojenská okupace, ale pouze jako mezinárodní krize, jelikož Československo nezmobilizovalo armádu. Jediným politikem, který invazi otevřeně nazval okupací, byl jugoslávský prezident Josip Broz Tito.

Na druhou stranu byl prioritou proces „normalizace“ československé společnosti a konsolidace sovětského bloku, což znamenalo, že pro udržení klidu a stability bylo nezbytné pokračovat v politice *détente* a mírového soužití. Komunistické režimy mluvily o míru, neboť k dosažení pocitu bezpečí a zlepšení ekonomické situace potřebovaly využít politiku *détente* a pragmaticky se západem spolupracovat. Proto se zúčastnily i Konference o politice *détente* a spolupráci v Evropě v Helsinkách. Avšak otázka lidských práv byla „časovanou bombou“ ukrytou za zástěrkou spokojené společnosti, čehož si byli vědomi autoři Charty 77.

Nezávislá československá zahraniční politika postupně zcela přestala existovat. Důležitá rozhodnutí byla přijímána v Moskvě, po roce 1969 ve větší míře než kdy předtím. Sovětský svaz odsoudil vystoupení československého ministra zahraničí Jiřího Hájka, který na shromáždění OSN obvinil vojska Varšavské smlouvy z porušení mezinárodního práva v souvislosti s okupací Československa. Jeho nástupce, Bohuš Chňoupek, se sovětskému vlivu podřídil. Suverenita Československa byla ještě dále oslabena podepsáním Smlouvy o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci 6. května 1970, která zůstala v platnosti následujících 20 let. Byl to opět Sovětský svaz, kdo inicioval podepsání dvoustranné smlouvy mezi Československem a západním Německem, což byl v období normalizace nejdůležitější diplomatický krok. Hlavním výstupem této smlouvy bylo anulování platnosti Mnichovské dohody a samozřejmě také budování spolupráce mezi západním Německem a státy východního bloku, zejména NDR (tzv. *Ostpolitik*). Dalším důsledkem politiky *détente* byl mírový proces z Helsinek, který byl založen právě na principech *Ostpolitik* prosazované Willy Brandtem a na politice *détente*, zahájené v roce 1955 setkáním Nikity Chruščova a Dwighta Eisenhowera v Ženevě. Další rozvoj vztahů USA a SSSR v době prezidentství Lyndona Johnsona a Leonida Brežněva vedl v sedmdesátých letech k mírovým jednáním v

Helsinkách, které jsou považovány za nejdůležitější výsledek politiky *détente*. Tyto procesy lze rozdělit na tři části. První se zabývala bezpečností a spoluprací, druhá spoluprací v oblasti hospodářství a kultury a třetí lidskými právy a právy menšin. Invaze z roku 1968 znamenala dalších dvacet let komunistické nadvlády a vlna společenských a kulturních změn odehrávajících se v západní Evropě v letech 1968 až 1989 v zemích východní Evropy nezanechala žádnou znatelnou stopu. V důsledku toho se země Visegrádské skupiny nedokázaly vymanit z provinčního chápání vlastní situace a situace v Evropě.

Co znamenají události roku 1968 pro Česko, Slovensko a Evropu ze současného pohledu?

Zejména se jedná o uvědomění si, jak důležité a nezbytné je bránit a budovat demokracii. Přestože v dnešní Evropě dominuje politika a kultura liberální demokracie, bylo by naivní a z historického hlediska mylné tvrdit, že je tato tradice nezpochybnitelná a nenahraditelná. Průběh dvacátého století nám jasně ukázal, že Evropa snadno podlehne různým antiliberálním tendencím, jejichž příkladem je maďarská neliberální demokracie, autoritářství, a dokonce i totalitním režimům, na západě i na východě. Komunistické režimy ve střední a východní Evropě představovaly po roce 1945 nejdelší kapitolu *tragického příběhu* nedemokratických evropských režimů. Nicméně pravicový diktátorský režim ve Španělsku a Portugalsku přežil až do sedmdesátých let a podobný režim panoval i v Řecku. Současný vývoj politické situace v Polsku a Maďarsku může být chápán jako další důkaz zásadní slabosti liberální demokracie v určitých částech Evropy a není vůbec jisté, že se podobným způsobem dají ovlivnit pouze státy s komunistickou minulostí. Nesmíme podceňovat ani pravicový populismus a jím slibované nastolení postliberální alternativy. Jeho posilování můžeme pozorovat ve východní i západní Evropě, ale i v celosvětovém měřítku, zvážíme-li současnou politickou situaci v Brazílii a USA. Z těchto důvodů je nutno mít na paměti i druhé ponaučení z pražského jara: je nezbytné hájit jednotu Evropy, jak jen to bude možné, jinak se Evropa opět promění v kolbiště světových supervelmocí, jejichž politické a strategické zájmy se od těch evropských mohou značně lišit.

V této souvislosti jsou události roku 1968 stále relevantní politickou otázkou, neboť nám ukazují, že autoritářská vláda není v evropském kontextu dlouhodobě udržitelná a že legitimní a udržitelný základ demokratického soužití společnosti může být vybudován pouze na demokratické účasti občanů.

Michal Vít: Jak ovlivnily události roku 1968 regionální spolupráci?

Události roku 1968 v Československu mají významný vliv na způsob, jakým se po roce 1990 ubírala spolupráce zemí střední Evropy. Invaze sovětských vojsk umožnila Československu, stejně jako předtím Maďarsku a později také Polsku, rozvíjet mýtus o oběti a zrazeném státu. Při pohledu na politickou spolupráci nové (dříve opoziční) elity, která se ujala moci po roce 1990, vidíme, jak byly tyto události využity při formování politické spolupráce ve střední Evropě. Za společný znak této spolupráce lze označit sdílenou „posttraumatickou kooperaci“ při formování kolektivního cíle zahraničních politik Československa, Maďarska a Polska. V regionálním kontextu lze jasně vidět, že tyto události byly využívány jako významné dědictví, které na konci 80. a počátkem 90. let pomáhalo vzájemné spolupráci představitelů inteligence a disentu zmíněných zemí. Dá se dokonce tvrdit, že invaze – z regionální perspektivy – byla významným impulsem pro opětovný návrat Polska, Maďarska a Československa do Evropy. Jedním z hlavních nástrojů, které pomáhaly při budování regionální spolupráce, byl společný prožitek sovětského útlaku. Země střední Evropy tak mohly vystupovat jako regionální skupina (Visegrádská skupina) se společnou minulostí a se stejným politickým cílem – vstupem do EU.

Ačkoli byla spolupráce bývalých disidentů na počátku 90. let 20. století hlavním hnacím motorem integrace, představitelé inteligence se z politiky během prvního následujícího desetiletí výrazně vytráceli. Zástupci inteligence s podobnou filozofií regionální spolupráce tak byli nahrazeni představiteli, kteří sdíleli poněkud pragmatický přístup k politické praxi, bez patřičného pochopení a podpory regionální spolupráce. Návrat politiky orientované na krátkodobé cíle také znamenal pokles vlivu odkazu roku 1968.

Z dnešní perspektivy se debata o událostech roku 1968 dělí na dva hlavní proudy. První je definován jen okrajovým zájmem o skutečné události, který se spíše zaměřuje na zpochybňování cílů vůdců reformních hnutí v jednotlivých komunistických zemích. Druhý se stále snaží definovat

jedinečnost událostí v Československu. Přijímá postoj orientovaný na českou společnost a snaží se nově definovat významný společenský dopad v národním i regionálním kontextu. Oba hlavní proudy dostatečným způsobem nepostihují širší dopad a důsledky ve střední Evropě. Byly události v Československu skutečně jedinečné? Bylo pražské jaro roku 1968 v regionálním kontextu něčím odlišným? Nebo, z jiného pohledu, měly pražské jaro a následná invaze v roce 1968 významný vliv na pochopení společných zkušeností středoevropských zemí? Při hledání odpovědí na tyto otázky lze zjistit, že existuje značný nedostatek porozumění a bádání, které by se na tyto důležité otázky snažilo najít odpovědi.

Zástupci inteligence se svými zkušenostmi z roku 1968 z regionálního kontextu vymizeli, a tak lze v Maďarsku a Polsku pozorovat pouze omezený zájem o zkoumání těchto událostí. Naopak stále roste zájem o další posilování vlastních „národních příběhů“, které jsou součástí společenského a politického mainstreamu, ale postrádají hlubší pochopení a smysl událostí roku 1956 v Maďarsku, 1968 v Československu a 1970 a 1980 v Polsku. Na druhou stranu mají středoevropské země nedostatek sjednocujících zástupců inteligence, kteří by mohli vést veřejnou debatu o hledání společných základů pro vzájemné porozumění. Tato témata jsou do diskuse často vnášena odborníky na střední Evropu (tedy vnější zájem), kteří vidí jednotlivé země jako jeden region, konkrétně jako Visegrádskou skupinu. Takto se vlastně snaží o komplexní pochopení turbulentního vývoje ve střední Evropě, ale postrádají širší vliv na regionální nebo národní politické a společenské verze příběhu v hlavních zemích a často i v regionu V4 jako takovém. Do jisté míry je politováníhodné, že se zástupci inteligence ve střední Evropě občas vyhýbají hledání společných znaků a odpovědí na nepříjemné otázky. Například, je národní „trauma“ roku 1968 v širším kontextu opravdu tak důležitým a jedinečným fenoménem, jak se prezentuje? Není odkazování na události roku 1968 v politickém diskurzu příliš umělé? V tomto kontextu se zkušenosti s událostmi roku 1968, vnímáno dnešní optikou, nestaly vzhledem ke společenské diskusi příliš důležitými. Nicméně na invazi se stále pohlíží jako na událost utvářející identitu, a ne jako na téma, které by mělo být zkoumáno z hlediska jeho dopadu na společnost. V důsledku toho se

diskuse více zabývá událostí jako takovou, nikoli s ohledem na vývoj situace v regionu. Politickou verzi příběhu navíc vytvářeli krátce po roce 1990 představitelé inteligence, kteří prožili regionální spolupráci na konci 80. a počátku 90. let 20. století, a proto česká a celoregionální debata postrádá při hodnocení širších důsledků roku 1968 objektivní pohled.

Proto je v současnosti nejintenzivněji diskutovaný dopad v národním kontextu, nikoli ve smyslu významu těchto událostí na aktuální politické a společenské diskuse. V důsledku toho je diskurz týkající se invaze silně orientovaný sám na sebe a uzavřený. Bylo by však mnohem přínosnější, kdyby význam a pochopení invaze spojeneckých vojsk a jejího odkazu i pro budoucí generace byly časem směřovány spíše k souvislostem regionální kooperace. To znamená řešit změny v čase, hodnotit klíčové období konce komunismu ve střední Evropě a povstání demokratických sil a vyhodnotit význam regionální spolupráce krátce po zhroutilí komunistického režimu.

Neplatí to pouze pro Českou republiku, ale i pro střední Evropu jako takovou. Nedostatek intelektuálně vedených diskusí vyústil v situaci, kdy se debata uzavřela v rámci hranic jednotlivých států a je silně ovládána domácími politickými cíli. Protože střeoevropské země rozvíjejí společné jmenovatele sdílených zájmů jen s obtížemi, je zcela pochopitelné, že důsledky národních povstání v Maďarsku, Československu a Polsku hrají významnou roli.

Při hodnocení událostí roku 1968 lze říci, že minulost střední Evropy byla důležitým impulsem pro znovunabytí demokracie i pro posílení společných snah o návrat do Evropy. Současně se ale vliv těchto událostí postupně snižuje, neboť jsou využívány spíše k zachování mýtu o oběti než k větší snaze o porozumění regionálnímu kontextu. Polsko, Maďarsko a Česká republika sice vnímají svoji zkušenost jako jedinečnou, ale zdá se, že mezi jejím původem, významem a vlivem na jednotlivé společnosti neexistuje mnoho rozdílů.

1968
50
2018
CZECH AND SLOVAK
CENTURY

Ministerstvo zahraničních věcí
České republiky

Tento projekt byl podpořen Ministerstvem zahraničních věcí České republiky v rámci programu veřejné diplomacie v oblasti priorit zahraniční politiky a mezinárodních vztahů

Spolufinancováno v rámci
programu Evropské unie
„Evropa pro občany“

Tento projekt byl realizován za finanční podpory Evropské unie. Za obsah publikací odpovídá výlučně autor. Publikace nereprezentují názory Evropské komise a Evropská komise neodpovídá za použití informací, jež jsou jejich obsahem.

Rick Fawn

je profesorem mezinárodních vztahů na University of St Andrews ve Spojeném království a bývalým ředitelem Univerzitního centra pro ruská, středoevropská a východoevropská studia. Mezi desítkami jeho knih je mimo jiné *International Organizations and Internal Conditionality: Making Norms Matter* (Palgrave, 2013). Publikoval četné články a kapitoly knih věnované visegrádské spolupráci. Jeho texty vyšly v časopisech *Communist and Post-Communist Studies*, *Democratization*, *Europe-Asia Studies*, *European Security*, *Geopolitics*, *International Affairs* and *Review of International Studies*.

Andrea Pető

je profesorkou na Katedře genderových studií na Středoevropské univerzitě v Budapešti a vědeckou pracovnící Maďarské akademie věd. Vyučuje kurzy evropské srovnávací sociální a genderové historie, genderu a politiky, ženských hnutí, kvalitativních metod, orální historie a historie holokaustu. Působila jako koordinátorka výcviku ve skupině Core Group ve společnosti GenderSte, v Síti žen ve vědě, technologii a životním prostředí, v rámci společnosti COST a jako členka Poradní skupiny společnosti Horizon2020 Societal Challenge – zde je také členkou a místopředsedkyní poradní skupiny pro gender.

Zuzana Poláčková

je vedoucí výzkumnou pracovnící Ústavu historie Slovenské akademie věd v Bratislavě. Vyučuje a přednáší na Karlově univerzitě v Praze, na Lisabonské univerzitě v Portugalsku a na Leidenské univerzitě v Holandsku. V roce 1998 dokončila doktorské studium na Univerzitě Komenského v Bratislavě, vydala čtyři monografie a více než sto článků. Je pravidelně zvána k účasti na mezinárodních vědeckých konferencích v Evropě. Vyučovala kurzy středoevropských studií, věnuje se taktéž otázkám kolonialismu a genocidy.

Michal Vít

je akademickým pracovníkem na Metropolitní univerzitě v Praze. Absolvoval Evropská studia na Masarykově univerzitě v Brně a získal doktorát v roce 2017 ve společném programu Masarykovy univerzity a Lipské univerzity nazvané "Východní a střední Evropa v nadnárodní perspektivě". Dříve spolupracoval s Institutem pro evropskou politiku (IEP) v Berlíně a působil jako vědecký pracovník Institutu pro evropskou politiku EUROPEUM. Působil též jako juniorní výzkumný pracovník na Mezinárodním politologickém ústavu Masarykovy univerzity. Jeho výzkum se zaměřuje na proces formování národní identity politických stran ve střední Evropě, politiku rozšiřování EU a západní Balkán. Absolvoval výzkumné stáže na univerzitách v Kostnici a ve Vídni.